

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyi

Gənc nəslin milli mənlik şüurunun inkişaf etdirilməsi və vətənpərvərlik hisslərinin tərbiyəsi

Aynur Turan

Azərbaycan maarifçilik cərəyanı XIX əsrin sonları, XX əsrin əvvəllərində özünün ən ilk çağlarını yaşadı. Təsadüfi deyil ki, 1875-ci il "Əkinçi" qəzetinin çapı ilə start götürən Milli Azadlıq Hərəkatı 1918-ci ilin 28 mayına, yeni Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin elan olunduğu günə qədər davam etdi. Sonra da istiqlal bəyannaməsi kimi şanlı bir tarixlə nəticələndi. Bu, təbii ki, öz-özünə meydana gəlmədi. O dövrün ziyalılarının gərgin əməyinin məhsulu idi. Hansı ki, onlar çox böyük çətinliklərə baxmayaraq, xaricdə təhsil alıblar və Avropanın Demokratik, intellektual dəyərlərini Şərq ölkəsi olan Azərbaycana da gətiriblər. XIX əsrdə Azərbaycan maarifçilik cərəyanını inkişaf etdirən şəxslərdən biri də Sultanməcid Qənizadə olub. Sultanməcid əfəndi XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəlindəki ziyalıların bəziləridən fərqli olaraq, çoxşaxəli fəaliyyəti ilə seçilib. Dahi şəxsiyyət, sözün həqiqi mənasında elm fədaisi, vətənin dəyərləri, ziyalı övladı Sultan Məcid Qənizadə. Azərbaycanın tanınmış maarif xadimi, müəllim, yazıçı, tərcüməçi, jurnalist, bir sıra lüğətlər, dərsliklər, bədii əsərlər, felyetonlar müəllifi Sultanməcid Qənizadə Azərbaycan maarifinin ağırlığını çiyində şərəflə daşıyan-ədəbiyyat fədailərindəndir.

Sultanməcid Qənizadə 1866-cı ilin aprel ayında Şamaxı şəhərində tacir Hacı Murtuzəli kişinin ailəsində dünyaya gəlmişdi. Tədqiqatçıların yazdıqlarına görə, Sultanməcidin ulu babası Ağa Məsih Şirvani Şamaxının tanınmış şairlərindən olub. Ədibin bəzi məqalələrində "Məsihzadə" imzası ilə yazması da bu varisiyyəti işarədir. Sultanməcidin atası tacir idi. Şamaxının sayılıb-seçilən ziyalılarından olub. Elmə, maarifə böyük marağı varmış. Bu səbəbdən də oğlunun ilk müəllimi özü olub. O, əvvəlcə övladına yazıb-oxumaq öyrədib, sonra da onu şəhərdəki müxtəlif məktəblərdə oxudub, bir neçə dilin öyrədilməsinə nail olub. Rus dilini mükəmməl bildiyindən Sultanməcid Qənizadə 1883-cü ildə Tiflisdəki Aleksandrovski Müəllimlər İnstitutuna daxil olmuşdur. Bu institut 50 ilə yaxın bir müddətdə yaxın vilayətlərin şəhər məktəbləri üçün müəllim kadrları hazırlayıb. O vaxt müsəlmanların şəhər məktəblərində müəllim işləməsi çar hökuməti tərəfindən qadağan edildiyindən

Azərbaycan mədəniyyəti tarixinə doğulan günəş - Sultanməcid Qənizadə

Sultan Məcid Qənizadə tələbə dostu və gələcəkdə yaxın silahdaşı olacaq Həbibbəy Mahmudbəyovla birlikdə kənd məktəblərinə təyin ediliblər. Bu haqsızlıqla razılaşmayan hər iki dost Bakıya gələrək 1887-ci ildə "Rus-Azərbaycan məktəbi" adlı ibtidai təhsil ocağının yaradılmasına nail oldular. Bu maarif işığının şöəsi tezliklə yurdumuzun bir sıra bölgələrinə də yayıldı. Azərbaycan maarifinin yeni mərhələsi sayılan bu uğurlu fəaliyyətin şöhrəti başqa ölkələrdə də yeni təhsil ocaqlarının yaradılmasına təkan verdi. Onun hazırladığı bir sıra lüğətlər bu sahədə ilkin addımlardan sayıla bilər. "Lüğəti-rusi və türki" (1902), "Samouçitel tatarskoqo yazıka" və başqa kitablar S. Qənizadənin elmi təfəkküründən, dillərə olan münasibətindən, gərgin əməyindən, yaradıcı fəaliyyətindən, öz millətine göstərdiyi xidmətdən və canyanğısından xəbər verir. Azərbaycan maarifinin ağırlığını çiyində şərəflə daşıyan Sultanməcid Qənizadə bir müddət Qori Müəllimlər Seminariyasında, sovet hakimiyyəti illərində isə respublikanın Xalq Maarif Komissarlığında çalışmış, müxtəlif elmi cəmiyyətlərin, komissiyaların üzvü olmuşdur. Azərbaycan müəllimləri arasında böyük hörmətə və nüfuza malik olan bu qocaman maarif xadiminə hamı ehtiramla "Mirzə Məcid" deyərək müraciət ediblərmiş. Sultanməcid Qənizadə mədəniyyət xadimi idi. Azərbaycan teatrının inkişafı sahəsində böyük xidmətləri olmuşdur. Səhnəyə neçə-neçə istedadlı həvəskarın cəlb edilməsinə, teatr truppalarının fəaliyyət istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsinə çalışıb Sultanməcidin Hüseyn Ərəblinski-nin teatra gəlməsində böyük rolunu oynamışdır. Araşdırmalar göstərir ki, Sultan Məcid həm rejissorluğu gözəl bacarımış, həm də dramaturqluğu. Təəssüf ki, onun bu sahədəki fəaliyyəti yetərinə tədqiq edilməmişdir. Sultanməcid Qənizadə tərcüməçi idi. 1894-cü ildə o, Lev Tolstoyun "Əvvəlinci şərabi" pyesi-

Şirvani" adlanır. Əslində bu, bi-oçrafik bir əsərdir. Romanın bütün məzmunu əsərin baş qəhrmanı Şeyda Məsihzadənin gündəliklərindən ibarətdir. Tədqiqatçılar birmənalı olaraq təsdiqləyiblər ki, Şeyda bəy elə Qənizadənin özüdür. Roman "Müəllimlər İftixarı" və "Gəlinlər Həmayili" adlı iki hissədən ibarətdir. Sovet dövründə bu romanın təhlili də ziddiyyətli şəkildə aparılmışdır. Müəllifin fanatizmə, geriliyə qarşı yönəldilmiş tənqidi təqdirənsə də, Allaha inamı qəbul edilməmişdir. Bu səbəbdən də Qənizadənin fikirləri "ziddiyyətli görüşlər" kimi qiymətləndirilmişdir.

Sultanməcid Qənizadə eyni zamanda böyük jurnalist idi. Qori müəllimləri seminariyasında işlədiyi müddətdən mətbuatda muntəzəm çıxış edən Sultan Məcid Qənizadə yazıları ən çox "Dəbistan" jurnalında çap olundu. Ədəbiyyatşünas Firudin Hüseynovun yazdığına görə, Sultanməcid Qənizadə Nəriman Nərimanovla yaxından dostluq etmiş və əqidə yoldaşı Həbibbəy Mahmudbəyovla birlikdə maarifpərvər bir mətbuat orqanı açmaq haqqında düşünürmüş. 1906-cı ildə nəşrə başlayan "Molla Nəsrəddin" jurnalının yaranışını alqışlayan və buna çox sevinən ziyalılarımızdan biri məhz S. Qənizadə olub. Amma təəssüf ki, tədqiqatçıların heç biri "Molla Nəsrəddin" in yazarları haqqında araşdırmalar apararkən Sultanməcid Qənizadənin üstündən sükutla keçiblər. Heç ola bilməz ki, belə bir jurnalın yaranışına sevinən, Sabirle dost olan, o dövrün müxtəlif mətbuat orqanlarında çıxış edən bir ədib "Molla Nəsrəddin" jurnalına nəse yazmamış olsun. Görünür, naməlum qalan imzalarından Sultanməcid Qənizadəyə də məxsus olanlar var. Yəqin ki, yeni tədqiqatçılar tərəfindən bu qaranlıq məsələlərə də bir aydınlıq gətiriləcək.

Müəllimliyə başladığı ilk gündən həyatını və yaradıcılığını millətinin oyanışına, tərəqqisinə, təhsilinə və işıqlı gələcəyə sahib durmasına bağlamışdır. Görkəmli ədəbiyyatşünas Firudin bəy Köçərli yazırdı: "Qənizadə iqtidarlı bir ədib olduğunu bildirir. Əsərlərinin hər birində təzə fikirlər, vüsətli xəyallar, də-

rin mənalı, nazik işarələr, gözəl əqidələr var ki, hər kəsə onları oxumağı tövsiyə edirik". Bir çox həmkarından fərqli olaraq S. Qənizadə yaradıcılığında da, pədaqoji fəaliyyətində də insanları Allahın buyurduğu şəriətlə yaşamağa çağırırdı. İnsan mənevsiyyatını, əxlaqını önə çəkən Qənizadə dünyəvi elmləri yorulmadan təbliğ etməklə yanaşı, hər kəsi insan olmağa, insanlığa, milliyətə, Vətənə xidmətə səsləyirdi. O, bütün ibrətamiz öyüdlərində vətəndaş olduğunu, Vətənə bağlılığını ifadə edirdi. O dövr yazıçılarından bir çoxunu məşğul edən problemlərdən biri də qadın azadlığı məsələsi olub. Sultanməcid Qənizadə müsəl-

olar" əsəri ilə ədəbiyyat tariximizdə təbdilin əsasını qoymuşdur. Ən orijinal əsəri "Məktubati Şeyda bəy Şirvani" ümumi başlığı altında yazdığı "Müəllimlər İftixarı" hekayəsi və "Gəlinlər Həmayili" romanıdır. Bu əsər ədəbiyyat tariximizdə ilk dilogiyaya kimi dəyərləndirilir. Yaradıcılığında 1906-cı ildə "Dəbistan" jurnalında çap edilmiş "Allah xofu" hekayəsi xüsusi yer tutur. S. Qənizadə tərcümə sahəsində də özünü sınamışdır. İlk tərcümə əsəri L. Tolstoyun "Əvvəlinci şərabi" əsəridir.

Sultanməcid Qənizadə yaradıcılığında körpəlik pədaqogikası, Azərbaycan pədaqoqu və maarifçisi, tərbiyə, cismani tər-

man aləmində əsrlər boyu davam edən qadın geriliyinə son qoymaq üçün "Gəlinlər Həmayili"ndə öz fikirlərini oxucuların mühakiməsinə verdi. Sultanməcid Qənizadə bütün bunlardan sonra o dövrün tələbi ilə "xalq düşməni" adlandırıldı. Onun tərcümeyi-halında oxuyuruq: "S. Qənizadə 1937-ci ildə, 72 yaşında vəfat etmişdir. Görünür, tədqiqatçılar dövrün ab-havasından çəkinərək ölüm tarixini sadəcə belə yazmağı məsləhət bilməmişlər. Sultanməcid Qənizadə öz əcali ilə vəfat etməmişdi. 1937-ci ilin repressiyaları öz qara caynaqlarını yaşının ahlı çağında Sultanməcid Qənizadəyə də tuşladı. Ömrü boyu millətine, xalqına, onun işıqlı gələcəyinə xidmət göstərən bir şəxsiyyəti həbs edərək "xalq düşməni" kimi güllələdilər.

Yazarın Əli İskəndər Cabbarovla birlikdə yazdığı "Kəllili ədəbiyyat" (müntəxabat), "İstilaşi Azərbaycan", "Lüğəti rusi və Azərbaycan (müsəlman)" və s. əsərləri məktəblərdəki boşluğu qismən doldurmağa xidmət etmişdir. O, "Aşxam səbri xeyir

biyə, mənəvi tərbiyə, valideyinlər və milli tərbiyə əsaslı yer tutur. Belə ki, ümumi pədaqogika başqa elmlərə nisbətən müstəqil bir elm kimi son zamanlar formalaşmasına baxmayaraq, onun tarixi çox qədimə söykənir. Bütövlükdə, "Pədaqogika" yunan sözü olub ədəbiyyatda "uşaq ötürən", "uşaq himayə edən" və yaxud "yönəldirən, tərbiyə edirən" mənasında işlənir. Sultanməcid Qənizadə isə bu sözü "lələ" adlandırır. O yazır: "Pədaqogika ləfzi yunan dilində "lələ" deməkdir ki, ibarətən tərbiyə elmi zəmnində istemal olunur". Çox maraqlıdır ki, "lələ" sözünə qardaş türk pədaqoji ədəbiyyatında, həmçinin Azərbaycan dastanlarında rast gəlirik. "Lələ" sözünə Azərbaycan aşiq dastanlarında da rast gəlirik, məsələn, "Əsli və Kərəm" dastanında deyilir:

Ərzurumun gədiyinə varanda,
Onda gördüm burum-burum qar gəlir.
Lələ dedi: gəl bu yoldan qayıdaç,
Dedim dönmək namusuma ar gəlir.

(ardı gələn sayımızda)

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyinin maliyyə dəstəyi ilə çap olunur